

УДК 37.064.2

**Психологічні особливості педагогічного спілкування
в умовах партнерської взаємодії вчителя і учнів**

О. П. Коханова

м. Київ

В статті розкрито сутність педагогічного спілкування, його основні функції в умовах партнерської взаємодії, взаємозв'язок спілкування з різними видами обміну; визначено місце партнерства в структурі спільної навчальної діяльності педагога й учнів та значення партнерської професійно-педагогічної позиції вчителя в організації партнерської взаємодії в школі.

Ключові слова: педагогічне спілкування, взаємодія, партнерська взаємодія, спільна навчальна діяльність, співробітництво, партнерська професійно-педагогічна позиція.

Практична реалізація гуманітарних завдань освіти здійснюється вчителем, який стимулює і скеровує процес соціалізації й одночасно персоналізації особистості, що розвивається. Поряд з педагогічною діяльністю, що орієнтована на організацію засвоєння соціокультурного досвіду, існує навчальна діяльність тих, хто цей досвід засвоює. Оскільки і педагогічна, і навчальна діяльність постають як дві сторони освітнього процесу, кожен педагог і учень являють собою сукупний суб'єкт всього освітнього процесу, «приреченого», як писав ще наприкінці ХІХ ст. П. Ф. Каптерев, на саморозвиток [4, 66].

Предметом педагогічної діяльності вчителя є діяльність учнів, яку він покликаний організувати, скерувати і регулювати згідно цілей освітнього процесу як майбутніх членів суспільства (Н. В. Кузьміна, А. К. Маркова, А. О. Реан, Л. О. Регуш, Г. С. Сухобська, В. О. Якунін та ін.). Школярі по мірі все більш активної, глибокої та всебічної участі в процесі навчання,

виховання і самовиховання, розвитку і саморозвитку перетворюються з досить пасивних об'єктів діяльності вчителя в повноправних співучасників, суб'єктів педагогічної взаємодіяльності, причому не лише з педагогом, а й один з одним. У зв'язку з цим головною задачею вчителя є створення умов для організації такої діяльності учнів, яка б готувала їх до майбутнього фахового навчання, професійної діяльності та самостійного життя в суспільстві.

На думку Б. Ф. Ломова, педагогічна діяльність будується за законами спілкування. І хоча спілкування і діяльність є відносно самостійними процесами, на переконання вченого, основна відмінність між цими формами активності полягає в тому, що у першій (спілкування) реалізуються «суб'єкт-суб'єктні» стосунки, а у другій – «суб'єкт-об'єктні» [5]. У процесі спілкування особа починає усвідомлювати потреби, цікавитися обопільним взаємовпливом. Тому дійсною його «формулою», на думку М. Н. Корнева, А. Б. Коваленко, Г. М. Андрєєвої, Л. О. Орбан-Лембрик та ін., є «суб'єкт-суб'єктна» взаємодія [3, 76]. Останню можна також назвати партнерською, оскільки передбачає прояв рівноправних взаємостосунків з боку всіх учасників навчально-виховної взаємодії, орієнтованої на прояв поваги до особистості, визнання цінності думки кожного з партнерів.

З огляду на те, що взаємодія опосередкована спілкуванням, а процес взаємодії реалізується через процес спілкування, в психолого-педагогічній літературі приділяється увага спілкуванню, як умові взаємодії і як процесу, в якому відбувається становлення людської особистості, формування її властивостей, моральної сфери, світогляду [2, 91].

Предметом наукового вивчення є саме педагогічне спілкування в умовах партнерської взаємодії вчителя й учнів через розкриття сутності та аналіз основних функцій педагогічного спілкування, його взаємозв'язок з різними видами обміну та розгляд партнерської професійно-педагогічної позиції вчителя як основи організації суб'єкт-суб'єктної взаємодії в школі.

Незважаючи на те, що спілкування вчителя з учнем історично виникло разом з початком процесу передачі соціального досвіду і досі не припиняється, до сучасного психолого-педагогічного тезаурусу поняття педагогічного спілкування було введено наприкінці 70-х рр. ХХ ст. В. А. Кан-Каліком, О. О. Леонтьєвим.

У формальному значенні педагогічне спілкування визначається як професійне спілкування окремого педагога або групи педагогів (педколективу) з учнями в процесі навчання і виховання як в урочний, так і в позаурочний час. Педагогічне спілкування являє собою складний конгломерат ділового (соціально-рольового) та особистісного спілкування, причому співвідношення компонентів є досить рухливим і залежить від особистісних якостей як вчителя, так і учня, «історії» їх взаєностосунків, збігу-незбігу їх цілей і мотивів, а також від цілого ряду ситуативних факторів [1, 346].

Педагогічне спілкування є поліфункціональним, оскільки може бути орієнтованим на одночасне досягнення багатьох цілей: встановлення і підтримку контакту, розуміння, координацію, здійснення впливу тощо. Окрім вказаних вище функцій, теоретики і практики гуманістичної психології виокремлюють наступні [7, 10-13]:

Рис. 1. Функції педагогічного спілкування

Функція пізнання особистості пов'язана також з інформаційною та виховною функціями, оскільки педагогічне спілкування в першу чергу

спрямоване на передавання-прийом інформації, а також виховання певних якостей особистості.

Функція співпереживання покликана підтримати партнера (учня) в його виході на спілкування, що забезпечує усвідомлення учнем самоцінності, значущості свого «Я», своєї неповторності й самодостатності, формування адекватної самооцінки та рівня домагань. Таким чином проявляє себе така функція педагогічного спілкування як функція самоствердження.

В останнє десятиріччя в ряді праць дослідників обстоюється важливість таких специфічних функцій професійно-педагогічного спілкування як функція піднесення особистості дитини та функція її відкритої позиції в спілкуванні.

Функцією обміну передбачено введення в навчально-виховний процес особистісно-рольової форми спілкування, за якої учням дається можливість спробувати себе не лише в ролі виконавців, а й у ролі організаторів частини роботи або виду діяльності. Сучасні дослідники стверджують, що в даному разі реалізуються й такі важливі функції спілкування, як функція залучення партнера до досвіду й цінностей ініціатора взаємодії, а також функція залучення ініціатора спілкування до цінностей партнера. Реалізація даної функції розглядається як процес самовиховання обох партнерів, процес творення їх «Я» через орієнтацію на цінності іншої людини [7, 12].

Описані вище функції дають змогу стверджувати, що сучасне педагогічне спілкування дійсно спрямоване на партнерську взаємодію її суб'єктів.

Український дослідник О. Є. Гуменюк використовує поняття освітнього спілкування, в якому проявляються три сторони спілкування: комунікативна, інтерактивна і перцептивна (виділені Г. М. Андрєєвою), додаючи при цьому ще одну – спонтанно-інтуїтивну. О. Є. Гуменюк обґрунтовує взаємозв'язок спілкування з різновидами обміну, а саме: комунікативний співвідноситься з інформаційним, інтерактивний – з

діловим, перцептивний – із психосмисловим, спонтанно-інтуїтивний – із самосенсовим [3, 73].

Даний взаємозв'язок науковець відображає в структурі освітнього спілкування:

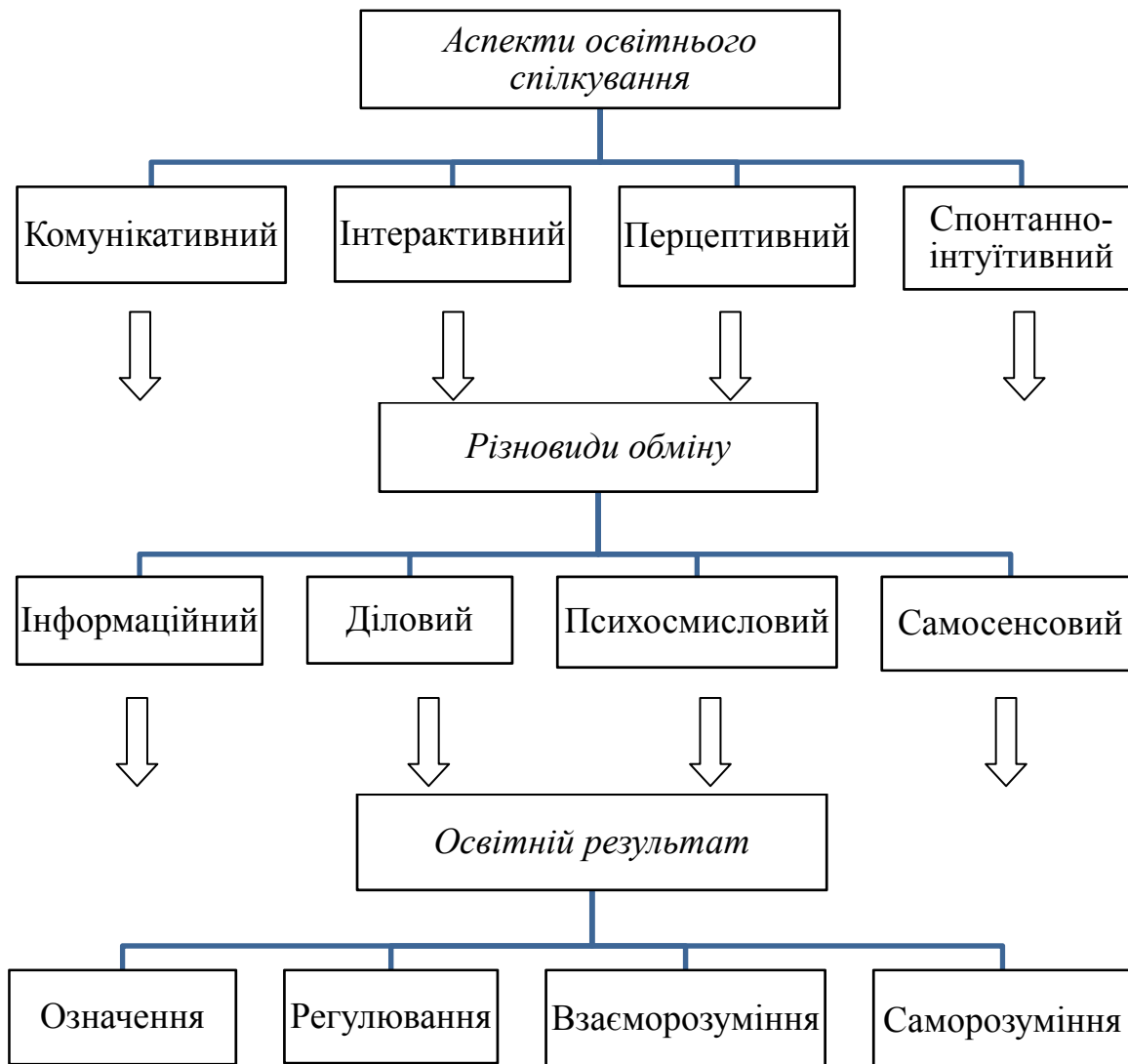

Рис. 2. Структура освітнього спілкування за О. Є. Гуменюк

Так, комунікативний аспект спілкування, який передбачає обмін інформацією, думками, світоглядом, знаннями, навичками, почуттями між партнерами, співвідноситься з інформаційним типом обміну, що відображає специфіку змісту освітньої діяльності, координує спільну діяльність, сприяє прояву активності суб'єктів, їхнього впливу один на одного. Це призводить до формування означення, що являє собою надання значень і зародження

смислів у поведінковій активності учня як суб'єкта, а відтак оволодіння й оперування знаннями, соціальними еталонами та взірцями спілкування.

Інтерактивний бік спілкування має форму суб'єкт-суб'єктної взаємодії між особистостями як обмін діями, спільною діяльністю і співвідноситься з діловим видом обміну, який визначає комплекс нормативних дій та взаємодій стосовно циклу оволодіння інтерактивними символами (планами, проектами, інструкціями тощо), сприяє досягненню спільної мети, формує відповідальність партнерів щодо спільного освітнього результату, регулює позиції вчителя й учнів та є засобом впорядкування відносин, зв'язків і намірів. Це спричинює формування такого освітнього результату як регулювання, що являє собою організацію спільної діяльності, спільне прийняття та реалізацію рішення, засіб внутрішнього збагачення, а відтак взаємозбагачення кожного з партнерів.

Перцептивний аспект спілкування як сприйняття і пізнання один одного з допомогою явищ ідентифікації, емпатії, рефлексії через ціннісно-естетичне осягнення інших, самого себе й освітнього спілкування загалом співвідноситься з психосмисловим різновидом обміну. Останній сприяє осягненню перцептивних символів (ідеалів, мотивів, поглядів, прагнень тощо), виконує функцію цілепокладання (прийняття реальної мети) і призводить до взаєморозуміння – усвідомлення мети, установок, мотивів партнерів та їх прийняття як своїх власних й у такий спосіб смислове самоствердження індивідуальності.

Спонтанно-інтуїтивний аспект освітнього спілкування орієнтований на самопізнання себе особою через внутрішній продуктивний діалог, який дає змогу наповнити комунікативні ситуації багатозначеннєвим сенсом. Даний бік спілкування співвідноситься з самосенсовим різновидом обміну, стимулює саморозвиток особистості, що призводить до саморозуміння – внутрішнього зростання, творчості, самозбагачення, розвитку внутрішньої свободи тощо [3, 80].

Реальне розкриття такої дещо ідеалізованої моделі спілкування насправді потребує неабияких зусиль з боку педагога та внутрішньої готовності школярів до подібного роду взаємодії. Процес міжособистісної інтеракції вчителя й учнів відображає зміст різних форм їхньої спільної діяльності, процес і результат якої є певним засобом формування паритетних, розвиткових, взаємовпливових відносин і обов'язковою зв'язною ланкою між процесом оволодіння знаннями та циклом здійснення самостійних вчинкових дій школярами.

Науковець В. Я. Ляудіс, працюючи над створенням і розвитком концепції учіння як продуктивної і творчої діяльності педагога спільно з учнями, виокремлює базис педагогічного спілкування в цілісній системі різноманітних рівнів взаємодій (перш за все взаємодій в системі «вчитель-учень»). До спільної діяльності педагога з дітьми дослідник включає як комунікативні, так і предметно-практичні взаємодії, які не завжди усвідомлюючись, складають разом із тим фундамент будь-якої форми педагогічного спілкування. Науковець розкриває сутність психологічного механізму учіння як співробітництва того, хто навчається, з тим, хто навчає, виокремлюючи при цьому такі його компоненти:

- особистісна позиція педагога,
- психологічні особливості прийомів співробітництва з колективом учнів,
- використовувані педагогом прийоми організації співробітництва самих учнів один з одним [6, 77].

Загальною особливістю спільної навчальної діяльності вчителя й учнів є перетворення, перебудова позицій особистості як по відношенню до засвоюваного змісту, так і по відношенню до власних взаємодій, що виражається в зміні ціннісних установок, смислових орієнтирів, цілей учіння і самих способів взаємодії та стосунків між учасниками навчання. При цьому, на думку В. Я. Ляудіс, істотними є взаємодії та стосунки між позицією особистості педагога як носія смислів професійної діяльності й позиціями

особистості учнів, а не взаємодія між діяльністю, яку здійснює вчитель, й учінням школярів [6, 78].

Даний науковець у структурі спільної діяльності вчителя й учнів виокремлює основні її компоненти: ціль, предмет, продукт, засоби, способи (операції). Метою даної діяльності є побудова механізму саморегуляції учіння, засвоєваної предметної діяльності й самих актів взаємодій і позицій особистості в них.

Науковий інтерес викликають саме засоби спільної навчальної діяльності, які являють собою систему спільно вирішуваних продуктивних і творчих задач, а також систему форм взаємодії як вчителя з учнями, так і учнів між собою. Дані форми взаємодії розгортаються в певній послідовності: від максимальної допомоги педагога школярам у вирішенні різного роду задач до поступового збільшення власної активності учнів (навіть до повною мірою саморегульованих і самоорганізованих предметних і навчальних дій, взаємодій і прояву позиції партнерства у стосунках з учителем і один з одним). Так, В. Я. Ляудіс виокремлює наступні форми співробітництва:

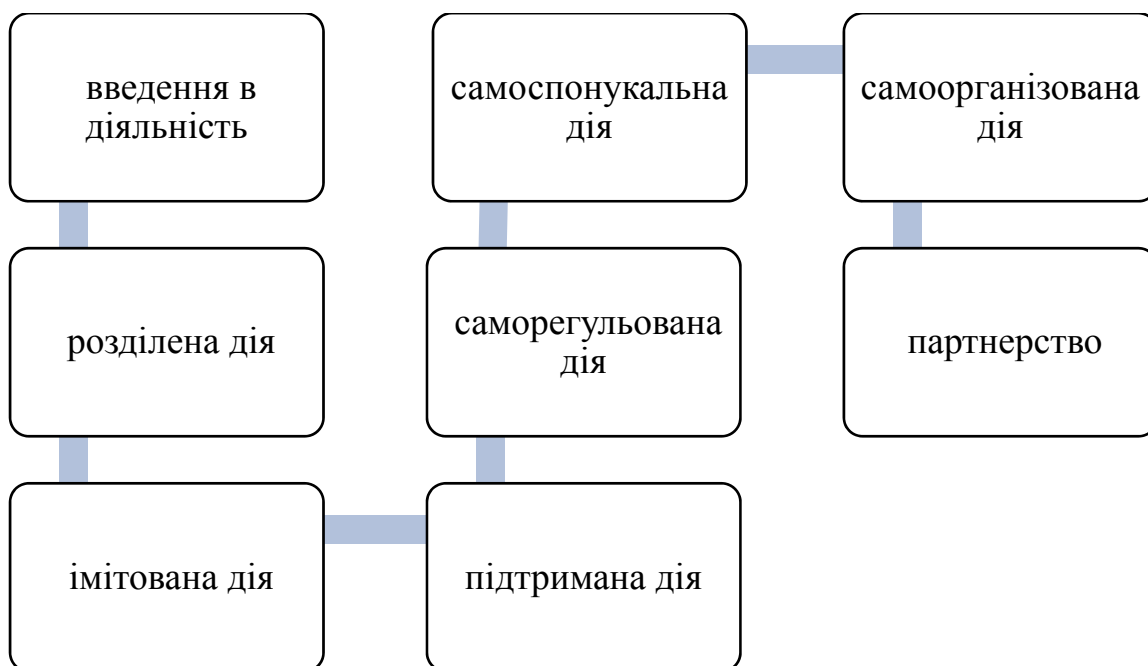

Рис. 3. Форми співробітництва за В. Я. Ляудіс

По мірі просування від зовнішніх форм взаємодій і переходу до діалогу учасників відбувається становлення внутрішньої регуляції інтелектуальних, комунікативних і мотиваційних компонентів взаємодій і діяльності, що формується. Змінюється рівень самоорганізації, способи розуміння ситуації й способи взаємодії та спілкування, збільшується свобода учнів, їх готовність не лише до прийняття, а й до переформулювання цілей і смислів діяльності, до висування нових цілей і смислів діяльності. З особи, яку ведуть, учень перетворюється у ведучого й ініціативного партнера. Готовність і здатність до партнерства з однолітками і старшими є показником вищої, найбільш розвиненої форми самоорганізації особистості в даній ситуації [6, 88-89].

Науковець В. Я. Ляудіс наголошує на тому, що саме взаємодія в системі «вчитель-учень» забезпечує наступність форм навчальних взаємодій між самими учнями і створює основу для розвитку розмаїття цих форм. Дану думку розділяє інший російський науковець Г. П. Чернявська, яка найважливішим механізмом становлення суб'єкт-суб'єктного підходу в освіті вбачає зміну професійної позиції педагога, названу партнерською професійно-педагогічною. Остання дозволяє перейти на емпатійний рівень взаємодії й має наступні характеристики:

- особистісна взаємодія вчителя й учнів;
- взаємозалежність педагога й школярів, що формується на основі розподілених між ними цілей освіти;
- формування стосунків з учнями і колегами на основі етичних принципів взаємоповаги і взаємної відповідальності, свободи відповідального вибору, пошуку і формування спільних інтересів;
- визнання інтересів всіх суб'єктів та їх права впливати на процес освіти;
- визначення видів активності, здійснюваної спільно з учнями, вчителем самостійно, учнями самостійно;
- розподіл відповідальності за спільно здійснювану освітню взаємодію зі школярами як суб'єктами освітнього процесу;

- розмаїття стосунків партнерства [8, 3].

Партнерська педагогічна позиція, будучи цілісним і самостійним типом позиції, включає в себе декілька підтипів (за основу виокремлення були взяті типології індивідуального стилю діяльності як комплексного показника діяльності вчителя):

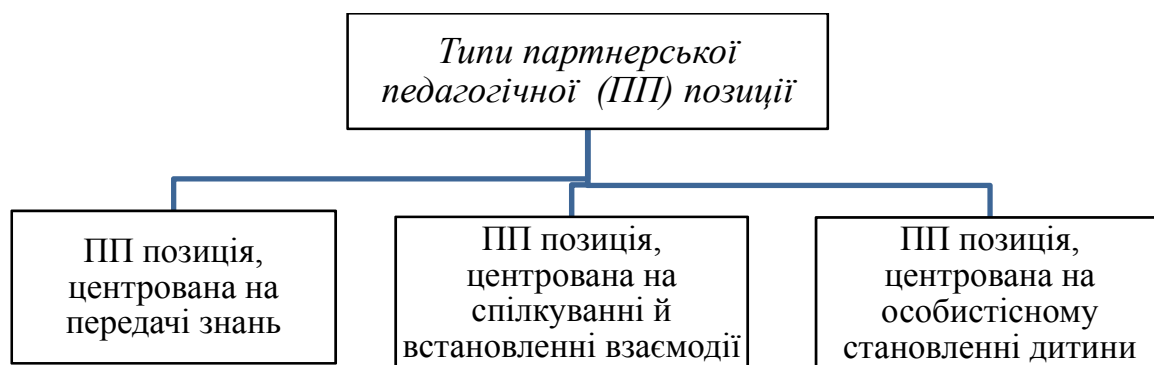

Рис. 4. Типи партнерської педагогічної позиції за Г. П. Чернявською

Так, в своїй діяльності педагог має бути орієнтований на передачу знань, спілкування і взаємодію з учнями, особистісне становлення школярів. Проте, окрім безлічі ситуацій взаємодій з учнями, вчитель проявляє свою партнерську позицію по відношенню до інших суб'єтів освітнього процесу: колег-вчителів, батьків учнів тощо.

Зважаючи на те, що позиція особистості є явищем динамічним, Г. П. Чернявська визначає етапи її становлення, перший з яких являє собою закладання передумов і розпочинається ще в дошкільному віці. Подальше становлення партнерської педагогічної позиції: формування ядра позиції, усвідомлення та набуття цілісності позиції відбувається впродовж професіоналізації особистості.

Виходячи з вищесказаного, слід відзначити, що партнерство є важливою формою спільної діяльності її суб'єктів. В основі моделі партнерської взаємодії лежить гуманістична ідея співробітництва як «спільної розвиваючої діяльності дітей і дорослих, зміцненої взаєморозумінням, проникненням до духовного світу один одного, спільним аналізом перебігу і результатів даної діяльності» [4, 74]. Освітній процес у даному випадку здійснюється виходячи з потреб та інтересів обох сторін –

вчителя й учнів, тому модель взаємодії, що забезпечує одночасний розвиток, самовдосконалення та реалізацію вихованців і педагогів слід назвати дводомінантною (партнерською), вказуючи тим самим на ціннісно-сміслову рівність її учасників. Основою партнерської взаємодії є педагогічне спілкування, від ефективності якого залежить не лише успіх у спільній діяльності вчителя й учнів, а й їх обоєбічний особистісний розвиток.

Література

1. Большой психологический словарь / Под ред. Б. Г. Мещерякова, В. П. Зинченко. – СПб . : Прайм-Еврознак, 2003. – 672 с.
2. Гужева И. В. Особенности коммуникации в системе образовательного пространства / И. В. Гужева // Психология обучения. – № 5, 2010. – С. 91-99.
3. Гуменюк О. Є. Освітнє спілкування як інформаційний, діловий, психосмісловий і самосенсовий різновиди обміну / О. Є. Гуменюк // Психологія і суспільство. – № 3, 2005. – С. 73-94.
4. Иванова С. П. Учитель XXI века: ноопсихологический подход к анализу профессионально-личностной готовности к педагогической деятельности / С. П. Иванова. – Псков . : ПГПИ им. С. М. Кирова, 2002. – 228 с.
5. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов. – М . : Наука, 1984. – 444 с.
6. Ляудис В. Я. Методика преподавания психологии / В. Я. Ляудис. – 5-е изд. – СПб . : Питер, 2008. – 192 с.
7. Педагогічне спілкування у діяльності вчителя : навчально-методичний посібник / Укладачі: Киричок І. І., Кучерявець В. Г. – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2008. – 391 с.
8. Чернявская А. П. Партнерская позиция как основа организации субъект-субъектного взаимодействия в школе / А. П. Чернявская // Ярославский педагогический вестник : ЯГПУ им. К. Д. Ушинского. – № 3, 2007. – С. 3-8.

В статье раскрыто содержание педагогического общения, его основные функции в условиях партнерского взаимодействия, взаимосвязь общения с различными видами обмена; определено место партнерства в структуре совместной учебной деятельности педагога и учеников, а также значение партнерской профессионально-педагогической позиции учителя в организации партнерского взаимодействия в школе.

Ключевые слова: *педагогическое общение, взаимодействие, партнерское взаимодействие, совместная учебная деятельность, сотрудничество, партнерская профессионально-педагогическая позиция.*

In the article main points of pedagogical communication, its basic functions in the conditions of partner interaction, the relationship between communication and different kinds of exchange are described; the place of partnership in the structure of joint educational activity of a teacher and pupils is defined; the importance of partner professional-pedagogical position of the teacher in the organization of partner interaction at school is also revealed.

Keywords: *pedagogical communication, interaction, partner interaction, joint educational activity, cooperation, partner professional-pedagogical position.*